

МОВОЗНАВСТВО

УДК 81.373.611:525:162.2

Ступак І.В.
(м.Одеса)

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОХІДНИХ КАУЗАТИВНИХ ДІЄСЛІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ «КАУЗУВАТИ БУТИ В МІСЦІ»

Анотація. Синтаксична семантика похідних каузативних дієслів зі значенням «каузіровать бути в місці» розглядається в аспекті системного підходу до вивчення лексики. Визначається специфіка даних дериватів, а також способи реалізації локативного компонента. Будучи частиною дієслівної системи, похідні каузативні дієслова зі значенням локативності мають як загальносистемні, так і специфічні ознаки, зумовлені особливостями німецької та української мов.

Ключові слова: похідні каузативні дієслова, каузативна конструкція, способи вираження локативного актанта.

Семантико-синтаксичний аналіз конструкцій із похідними каузативними дієсловами (далі ПКД) встановлює співвідношення між семантичними та синтаксичними актантами ПКД – кожному семантичному компоненти може відповідати або не відповідати синтаксичний актант [2 :304]. Залежно від відповідності/невідповідності реалізації компонентів семантичного і синтаксичного рівнів розрізняють повну і еліптичну каузативну конструкцію.

Реалізація семантичних компонентів локативних конструкцій із похідними каузативними дієсловами на синтаксичному рівні у зіставному аспекті на матеріалі німецької та української мов не вивчалася, що й зумовлює **актуальність** даної роботи.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей реалізації локативного компонента у німецькій та українській мовах.

Матеріалом дослідження є речення із ПКД, відібрані шляхом суцільної вибірки текстів художньої літератури німецької та української мов.

Об'єктом дослідження виступають речення із ПКД зі значенням «каузувати бути в місці» у німецькій та українській мовах.

Способи вираження компонента Loc. Локативні ПКД зі значенням “каузувати бути в місці” описуються загальною ФТ “X дією Vcause казує Y бути в місці Loc”, де суб'єкту каузації X відповідає семантичний Ag, Vcause представлено відіменниковим або віддієслівним ПКД, об'єкту каузації Y відповідають семантичні ролі Pat або Ob, семантична роль Loc представлена мотиваційним іменником або окремою лексемою. Базова семантична модель цієї групи локативних ПКД має такий вигляд Ag-Vcause-Pat/Ob-Loc [2 : 238]. У разі реалізації локативними ПКД додаткової ознаки “спосіб” базова модель має варіант Ag-Mode-Vcause-Pat/Ob-Loc.

Семантичні моделі вживання локативних ПКД зі значенням “каузувати бути в місці” в мовах дослідження є схематизованими зразками, що виявляють особливість репрезентації локативних відношень. Так, для німецької мови притаманні суб'єктно-об'єктні локативні відношення [2 :238], а семантична роль Loc збігається з позицією агенса .

Для української мови, на відміну від німецької, характерні суб'єктно-суб'єктні відношення, що відображені в семантичних моделях Ag-Vcause-Pat-Loc. Семантична роль Loc репрезентована сполученням прийменника з іменником.

Група локативних ПКД описується загальною ФТ “X дією Vcause казує Y бути в місці Loc”. У межах цієї групи виявлено такі способи презентації Loc: 1) Loc; 2) LocØEx; 3) LocØInc; 4) LocØImp; 5) LocØDeik (тільки у німецькій мові); 6) LocØAx (тільки в українській мові) (див. табл.).

**Способи вираження компонента Loc у групі ПКД зі значенням “каузувати
бути в місці” в німецькій та українській мовах**

Способи вираження локативного компонента Loc	ПКД за частиномовною належністю				Всього	
	Віддієслівні		Відіменникові		Німецька	Українська
	Німецька	Українська	Німецька	Українська		
Loc	188 (41,5%)	437 (68,5%)	-	-	188 (41,5%)	437 (68,5%)
LocØEx	120 (26,5%)	118 (18,5%)	-	-	120 (26,5%)	118 (18,5%)
LocØDeik	57 (12,6%)	-	-	-	57 (12,6%)	-
LocØInc	-	-	88 (19,4%)	74 (11,6%)	88 (19,4%)	74 (11,6%)
LocØAx	-	9 (1,4%)	-	-	-	9 (1,0%)
Разом	365 (80,6%)	564 (88,4%)	88 (19,4%)	74 (11,6%)	453 (100%)	638 (100%)

Реалізації повної локативної КК у межах цієї групи ПКД притаманна обом мовам дослідження, пор.: у німецькій мові вона становить 41,5%, в українській – 68,5% (див. табл.):

(1) *Auch Frank stellte sein Glas auf dem Tischchen ab ...* (Berger 1982: 54)
‘Франк також поставив келих на стілець ...’.

Локативне ПКД *abstellen* ‘(eine Last, die man trägt) niedersetzen, an einen sich gerade anbietenden Platz stellen’ (DUW: 71) ‘(те, що людина несе) опустити на запропоноване місце’ утворено від непохідного КД *stellen* ‘ставити, класти’ за допомогою префікса *ab-*. Словникове значення локативного ПКД *abstellen* передбачає валентність на позначення місця розташування Loc, яке виражено в реченні (1) іменником з прийменником *auf dem Tischchen* ‘на стілець’. Речення (1) описано ФТ “Ag дією Vcause каузує Ob бути в місці Loc”, де семантична роль Ag заповнена власним іменем *Frank* ‘Франк’, який дією МД *stellen* ‘ставити’, від якого утворено Vcause *abstellen*, каузує Ob, виражений іменником *Glas*, бути у місці Loc, яке виражено іменником з прийменником *auf dem Tischchen*. Семантична модель речення (1) виявляє співвіднесеність семантичних і синтаксичних актантів цієї локативної КК: Ag-Vcause-Ob-Loc.

В українській мові ядерну позицію серед локативних КК займають комітативні КК, що виражають значення каузації сумісної діяльності й описуються ФТ “Ag пересувається до місця Loc, каузуючи Pat за допомогою способу дії, на яку вказує Vcause, пересуватися разом із ним у напрямку до місця Loc”, наприклад:

(2) *Vin привів Присю до палацу ..* (Земляк 2002: 53). Значення локативного ПКД *приводити* ‘супроводжуючи, примушувати йти з собою куди-небудь’ (ВТС: 1111) передбачає валентність на позначення місця Loc, яке в реченні (2) виражено іменником *палац*. Також тлумачення цього ПКД вказує на спільний рух до місця Loc-*палац*. Речення (2) описано ФТ “Ag пересувається до місця Loc, каузуючи Pat за допомогою дії Vcause, пересуватися разом із ним у напрямку до місця Loc”, де Ag *він* виступає ініціатором і пересувається до місця Loc-*палац*, каузуючи Pat *Присю* за допомогою дії Vcause, на яку вказує мотиваційне дієслово *вести*, тобто *ведучи*, пересуватися разом із ним у напрямку до місця Loc *палац*. Повна модель речення (2) має таке вираження: Ag-Vcause-Pat-Loc.

У німецькій мові превалюють КК, що позначають конкретні фізичні дії, в результаті яких суб’єкт розташовує об’єкт у місці або вербально казує Pat бути в місці, наприклад:

(3) *Ich ... lud Marie nach Paris ein* (Böll 1985: 138) “Я запросив Марію до Парижу”. ПКД *einladen* у реченні (160) має значення ‘höflich zu einem Besuch, Aufenthalt bei sich auffordern’ (DUW: 403) ‘запрошувати у гості’. ФТ наведеного речення “Ag вербально дією Vcause казує Pat бути в місці Loc”, де Ag – *ich* ‘я’ вербально дією Vcause *einladen* ‘запрошувати’ казує Pat-*Marie* ‘Марію’ бути у місці Loc-*Paris* ‘у Парижу’. Повна модель речення (3) представлена так: Ag-Vcause-Pat-Loc.

В українській мові в межах повної локативної КК відмічено ПКД із додатковою ознакою “дистрибутивність”, яка відноситься як до Pat, так і до Loc залежно від контексту і префікса, за допомогою якого утворено віддієслівні ПКД. Так, у разі множинності Pat, Локативне ПКД утворено за допомогою

префіксів *по-*, *поза-* і має значання “каузувати певну кількість Pat бути у визначеному місці”, наприклад:

(4) Він позаганяв у загороду худобу (Мирний 2005: 8). Значення локативного ПКД *позаганяти* ‘примусити всіх чи багатьох увійти куди-небудь’ (ВТС: 1014) передбачає множинність Pat і валентність на визначене місце Loc, яке представлено в реченні (4) іменником *загорода*. Речення (4) описано ФТ “Ag дією Vcause казує множинність Pat бути в місці Loc”, де позиція Ag заповнена особовим займенником *він*, який дією мотиваційного дієслова *заганяти*, від якого утворено Vcause *позаганяти*, казує множинність Pat-худобу, на що вказує значення префікса *роз-*, бути в місці Loc, яке виражено іменником *загорода*. Семантична модель речення (4) включає обов’язкові компоненти повної КК: Ag-Vcause-Pat-Loc.

Відмічено, що в разі творення віддієслівних ПКД за допомогою префікса *пороз-* він набуває значення “каузувати множинність Pat бути в різних місцях”, наприклад:

(5) От порозводили їх офіцери по квартирах (Мирний 2005: 115). Значення локативного ПКД *порозводити* ‘розвести по одному в різні місця всіх чи багатьох’ (ВТС: 1068) передбачає множинність Pat та Loc, яку він набуває за допомогою префікса *пороз-* із значенням дистрибутивності. Речення (5) описано ФТ “Ag дією Vcause казує множинність Pat бути в різних місцях Loc”, де позиція Ag заповнена іменником *офіцери*, який дією Vcause *розводити*, казує множинність Pat-їх бути в різних місцях Loc – *по квартирах*. Семантична модель речення (10) включає обов’язкові компоненти повної КК: Ag-Vcause-Pat-Loc.

Компонент Loc у ПКД зі значенням “каузувати множинність Pat бути в різних місцях”, утворених за допомогою префіксів зі значенням дистрибутивності, у низці випадків невиражений, він має загальний характер LocØАх (див. табл.), наприклад:

(6) Співчуття розносить заразу страждання – ... (Роздобудько 2008: 64).

Значення локативного ПКД *розносити* ‘розповсюджувати (хвороби і т. ін.)’ (ВТС: 1253) припускає валентність на позначення множинності *Loc*, але в реченні (6) його не виражено. Еліптичний актант *Loc*∅*Ax* речення (6) слід розуміти, як *у різні місця, повсюди*. Речення (6) описується ФТ “Cause дією *Vcause* каузує *Ob* бути у різних місцях *Loc*”, де позиція *Cause* заповнена абстрактним іменником *співчуття*, наслідок якого каузує *Ob*, виражений абстрактним іменником *заразу*, бути у *Loc*∅*Ax* – повсюду. Семантична модель речення (6) реалізує всі обов’язкові компоненти цієї КС: *Cause-Vcause-Ob-Loc*∅*Ax*.

Наступним за кількісними показниками виступає пропуск компонента *Loc*, який можна ідентифікувати на основі попереднього або наступного контексту, що позначається знаком ∅*Ex*. Такий спосіб вираження *Loc* має місце у німецькій мові у 26,5%, в українській – 18,5% (див. табл.):

(7) ... *мама привезла Ліку ближче до вечора* ... (Роздобудько 2008: 40).

Локативне ПКД речення (7) *привозити* має значення *везучи, доставляти кого-, що-небудь кудись* (ВТС: 1111). КК, яка виражає значення каузації сумісної діяльності, одержало назву комітативної або “соціативного каузативу” [1: 20-21; 3: 88; 4]. Комітативна каузативна конструкція характеризуються наявністю двох учасників КС із агентивними властивостями, тобто *Ag* виступає ініціатором і учасником дії, яку каузує, а *Pat* безпосередньо виконує каузовану дію. ФТ наведеної комітативної КС речення (7) може бути представлено так “*Ag* пересувається до місця *Loc*, каузуючи *Pat* у спосіб *Mode* дії *Vcause*, пересуватися разом із ним у напрямку до місця *Loc*”, де *Ag* – *мама* у спосіб *Mode* дії *Vcause*, *везучи*, каузує *Pat*– *Ліку* бути в місці *Loc*∅*Ex*, яке стає відомим з попереднього контексту – *у кімнату (У кімнаті пахло пилом, як це буває завжди, коли господарів довго немає вдома)*. При цьому сам *Ag* – *мама* також прибуває до місця *Loc*∅*Ex*, куди привозить *Pat*– *Ліку*, тобто у цьому разі має місце комітативна КК. Семантична модель речення (12) включає обов’язкові компоненти цієї КС: *Ag-Vcause-Pat-Loc*∅*Ex*.

Інкорпороване вираження $Loc\emptyset Inc$ відмічено в обох мовах дослідження в реченнях із локативними відіменниковими ПКД, які означають “каузувати бути в місці, названому мотиваційним іменником” (див. табл.). Такий спосіб репрезентації компонента на позначення місця відмічено в німецькій мові в 19,4%, в українській – 11,6% (див. табл.3.):

(8) ... *Авель припаркував мобіля перед тим як перейти Кордон* (Забужко 2008: 19). У лексичному значенні ПКД *припаркувати* ‘поставити (автомобіль) на стоянку’ (ВТС: 888), утвореного від мотиваційного іменника *парк*, міститься інкорпорований компонент Loc ‘*парк, стоянка*’, який позначає місце Об-предмета – *мобіля*. Семантика речення (8) представлена ФТ “Ag дією V_{cause} каузує Об бути в місці $Loc\emptyset Inc$ ”, де позиція Ag заповнена власним іменем *Авель*, який дією V_{cause} -*паркувати* каузує Об-предмет – *мобіль* бути в місці $Loc\emptyset Inc$, на яке вказує мотиваційний іменник *парк*. Семантична модель речення (8) включає обов’язкові компоненти цієї КС: Ag- V_{cause} -Об- $Loc\emptyset Inc$.

У німецькій мові, на відміну від української, виявлено дійктичне $Loc\emptyset Deik$ вираження, яке має місце в 12,6% випадків від загальної кількості ПКД цієї групи (див. табл.). Дійктичне вираження актанта на позначення місця $Loc\emptyset Deik$ притаманне ПКД, утвореним за допомогою префікса *her-*, який вказує на напрямок руху вбік мовця (9), наприклад:

(9) *Robert hat Euch umsonst herbemüht* (Hesse 1982: 236) ‘Даремно Роберт запросив Вас прийти’. Вербальне ПКД *herbemühen* ‘jmdn. an den Ort des Sprechenden bemühen’ (DUW: 692) ‘запросити прийти в місце, де знаходиться мовець’ передбачає валентність на позначення місця, яке збігається з місцем знаходження мовця, тобто відповідний актант має дійктичне вираження $Loc\emptyset Deik$ – *her-*. Речення (9) описано ФТ “Ag дією V_{cause} каузує Pat бути у місці Loc ”, де Ag, виражений власним іменем *Robert* ‘Роберт’, дією V_{cause} *bemühen* каузує Pat, виражений особовим займенником *Euch* ‘Вас’, бути в місці $Loc\emptyset Deik$, яке збігається з місцем знаходження Ag *Robert* ‘Роберт’. Семантична модель речення (9) показує співвіднесеність семантичних і синтаксичних компонентів цієї КС: Ag- V_{cause} -Pat- $Loc\emptyset Deik$.

Аналіз способів репрезентації локативного компонента Loc у групі ПКД із значенням “каузувати бути в місці” виявив продуктивність повної моделі цієї локативної КК. Разом з цим, локативні ПКД характеризуються широким набором способів реалізації вокативного компонента: а) інкорпороване вираження LocØInc; б) пропуск, який встановлюється із контексту LocØEx; в) дейктичне вираження LocØDeik (тільки в німецькій мові); г) еліпсис загального характеру LocØAx (тільки в українській мові).

Для української мови у порівнянні з німецькою характерна поширеність комітативної КК.

Література

1. Архипов, А. В. Типология комитативных конструкций : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” [Текст] / А. В. Архипов. — М., 2004. — 24 с.
2. Ступак, І. В. Структурно-семантичні та функціональні характеристики похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах [Текст] / І.В.Ступак. — [Монографія]. — Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. — Т.6. — Донецьк : Норд-Прес, 2010. — 470 с.
3. Shibatani, M. The causative continuum / M. Shibatani, P. Pardeshi [Text] // The Grammar of Causation and Interpersonal Manipulation. - Amsterdam : John Benjamins. — 2002. — P. 85–126.
4. Stolz, T. On comitatives and related catagories: a typological study with special focus on the languages of Europe (Empirical approach to the language typology) [Text] / T. Stolz, C. Stroh, A. Urdze. — Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2006. — IV. — 551 p.

Список творів художньої літератури

1. Забужко, О. Книга Буття. Глава четверта [Текст] / О. Забужко. — К. : Факт, 2008. — 164 с.

2. Земляк, В. Лебедина згряя [Текст] / В. Земляк. — К. : «Махаон-Україна», 2002. — 336 с.

3. Мирний, П. Хіба ревуть воли як ясла повні? [Текст] / П. Мирний. — Харків : «Фоліо», 2005. — 350 с.

4. Роздобудько, І. Гудзик [Текст] / І. Роздобудько. — Харків : «Фоліо», 2008. — 222 с.

5. Berger, K. H. Geschäftsrisiko [Text] / K. H. Berger. — Berlin : Verlag das Neue Berlin, 1982. — 239 S.

6. Böll, H. Die Ansichten eines Clowns [Text] / H. Böll. — München : GmbH Co.KG, 1985. — 287 S.

7. Hesse, H. Narziß und Goldmund [Text] / H. Hesse. — Frankfurt am Main : Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 1982. — 320 S.

Ступак И.В. Функционирование производных каузативных глаголов со значением «каузировать быть в месте». – Статья.

Аннотация. Синтаксическая семантика производных каузативных глаголов со значением «каузировать быть в месте» рассматривается в аспекте системного подхода к изучению лексики. Определяется специфика данных дериватов, а также способы реализации локативного компонента. Являясь частью глагольной системы, производные каузативные глаголы со значением локативности имеют как общесистемные, так и специфические признаки, обусловленные особенностями немецкого и украинского языков.

Ключевые слова: производные каузативные глаголы, каузативная конструкция, способы выражения локативного актанта.

Stupak I. The function of the derived causative verbs with meaning “cause to be in place”. – Article.

Summary. The author examined the problems of lexical and syntactical structure of derived causative verbs with meaning “cause to be in place” as the part of general theory of linguistic study. The peculiarities of derivatives and modes of expressing the causation of position in space are formed. Derived causative verbs as the members of general verbal system have their properties based on peculiarities of German and Ukrainian languages.

Kew words: derived causative verbs, causative construction, modes of expressing the causation of location.